

SOCRATE

Paul Bede Johnson (născut în 1928 la Manchester) este un bine-cunoscut ziarist și istoric englez. A studiat la Stonyhurst College, apoi la Magdalen College (Oxford). S-a afirmat ca jurnalist în anii '50, la *The New Statesman*. În anii '70, a început să aibă concepții tot mai conservatoare; pe fundalul problemelor economiei britanice, s-a opus mișcării sindicale. Susținător al lui Margaret Thatcher, a devenit unul dintre consilierii ei și i-a scris o serie de discursuri. Din 1981 până în 2009, a deținut o rubrică în *The Spectator*. S-a preocupat de problemele și evenimentele care indicau, în opinia sa, declinul general, de la educație la practicarea religiei și comportamentul social. A scris regulat în *The Daily Telegraph* și într-o serie de publicații americane (*The New York Times*, *The Wall Street Journal*, *Commentary*, *The National Review*). Johnson este un critic al modernității. Îi dezaprobă pe cei care folosesc teoria evoluționistă pentru a-și justifica ateismul sau pentru a-și promova experimentele biotehnologice. Catholic conservator, Johnson privește teologia eliberării ca pe o erezie și pledează pentru celibatul preoților, deși consideră că există motive întemeiate pentru hirotonirea femeilor. În anul 2006, Johnson a primit din partea președintelui american George W. Bush The Presidential Medal of Freedom.

Bibliografie selectivă: *The Offshore Islanders: A History of the English People* (1972), *Elizabeth I: a Study in Power and Intellect* (1974), *The Life and Times of Edward III* (1974), *Pope John XXIII* (1975), *A History of Christianity* (1977), *Enemies of Society* (1977; *Dușmanii societății*, Humanitas, 2013), *Ireland: A Concise History from the Twelfth Century to the Present Day* (1981), *Pope John Paul II and the Catholic Restoration* (1982), *A History of the Modern World from 1917 to the 1980s* (1983; *O istorie a lumii moderne*, Humanitas, 2002), *A History of the Jews* (1987; *O istorie a evreilor*, 2005), *Intellectuals* (1988; *Intelectualii*, Humanitas, 1999, reed. 2006, 2011), *To Hell with Picasso & Other Essays* (1996; *La naiba cu Picasso și alte eseuri*, Humanitas, 2012), *A History of the American People* (1997), *Napoleon* (2002), *Churchill* (2009), *Jesus: A Biography from a Believer* (2010; *Viața lui Isus povestită de un credincios*, Humanitas, 2012).

PAUL JOHNSON

SOCRATE

Un om pentru timpurile noastre

Traducere din engleză de
LILIANA DONOSE SAMUELSSON

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Silviu Nicolae
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Iuliana Glăvan
DTP: Corina Roncea, Carmen Petrescu

Tipărit la Fedprint

Paul Johnson

Socrates. A Man for Our Times

Copyright © Paul Johnson, 2011

All rights reserved including the right of reproduction in whole or in part in any form. This edition published by arrangement with Viking, a member of Penguin Group (USA) Inc.

© HUMANITAS, 2013, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

JOHNSON, PAUL

Socrate: un om pentru timpurile noastre / Paul Johnson;

trad.: Liliana Donose Samuelsson. – București: Humanitas, 2013

ISBN 978-973-50-4044-4

I. Donose Samuelsson, Liliana (trad.)

14(38) Socrates

929 Socrates

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 021 311 23 30 / 0372 189 509

Cuprins

<i>Nota traducătorului</i>	7
I. Omul autentic și păpușa ventrilocului	11
II. Urâtul micalit cu vocația fericirii	20
III. Socrate și apogeul optimismului atenian	34
IV. Socrate, geniul filozof	60
V. Socrate și dreptatea	84
VI. Decăderea Atenei și moartea lui Socrate	109
VII. Socrate și filozofia personificată	144
<i>Lecturi suplimentare</i>	153

Nota traducătorului

În cuprinsul acestei traduceri au fost folosite – fie redată întocmai, fie cu mici modificări sau adăugiri impuse de context – pasaje din următoarele dialoguri platoniciene apărute în limba română: *Apărarea lui Socrate*, trad. de Cezar Papacostea revizuită de Constantin Noica, *Gorgias*, trad. de Cezar Papacostea revizuită de Constantin Noica, *Laheș*, trad. de Dan Slușanschi, *Criton*, trad. de Marta Guțu – în Platon, *Opere complete*, vol. I, Editura Humanitas, București, 2001; *Banchetul*, trad. de Petru Creția, *Phaidon*, trad. de Petru Creția, *Phaidros*, trad. de Gabriel Liiceanu – în Platon, *Opere complete*, vol. II, Editura Humanitas, București, 2001; *Republica*, trad. de Andrei Cornea – în Platon, *Opere*, vol. V, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

În afara operelor lui Platon au mai fost folosite fragmente din următoarele lucrări: Confucius, *Analecte*, trad. de Florentina Vișan, Editura Humanitas, București, 1996; Xenofon, *Convorbiri memorabile și Banchetul*, în volumul Xenofon, *Amintiri despre Socrate*, trad. de Grigore Tănăsescu, Editura Univers, București, 1987; Aristotel, *Metafizica*, trad. de Andrei Cornea, Editura Humanitas, București, 2007; Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filozofilor*, trad. de C.I. Balmuș, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1963 (cartea a II-a, capitolul V, despre Socrate); Adelina Piatkowski și Ion Banu (coord.), *Filozofia greacă până la Platon* – vol. I, partea a 2-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979 (pentru fragmentele din Heraclit, trad. de Adelina Piatkowski și Ion Banu), vol. II, partea a 2-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984 (pentru fragmentele din Protagoras, trad. de Ioana Popescu-Dinischiotu).

Pentru a-l ajuta pe cititorul român la pronunție, am marcat cu un accent ascuțit silaba accentuată din fiecare termen grecesc transliterat, indiferent de tipul de accent pe care îl poartă cuvântul în grafia originală; în cazul diftongilor, combinații formate din două vocale (dintre care a doua poate fi doar *u* sau *i*) care se pronunță legat, deodată, am marcat accentul ascuțit mereu pe cel de-al doilea element al diftongului (de exemplu în cuvintele *cleroúchoi*, *enteínein*, *hetaíra* etc.).

L.D.S.

*Pentru S.B.,
îndrumător, filozof și prieten*

Omul autentic și păpușa ventrilocului

Există mereu un spirit al vremii. Până și în Antichitatea cea mai timpurie, elitele unor societăți despărțite de distanțe uriașe și fără punți de legătură au avut parte de progrese însemnate ca rod al unor puternice îndemnuri asemănătoare aproape până la identitate. Probabil că nu vom putea explica niciodată cum de s-au produs asemenea corespondențe și coordonări, dar cercetarea lor ne este de mare folos. Acum două mii cinci sute de ani, în secolul al V-lea î.Cr., în trei ținuturi mai răsărite ale lumii care deja pășiseră domol pe căile cunoașterii s-au ridicat trei oameni de excepție, ce s-au făcut purtătorii aceluiași mesaj: că deosebirea dintre civilizațiile lor și primitivismul neamurilor înconjurătoare trebuia consolidată printr-o educație morală sistematică.

Confucius (formă latinizată a lui Kong Fu Zi, care înseamnă „Maestrul Kong“) s-a născut la Shandong, în China, în 551 î.Cr. și a murit la șaptezeci și trei de ani, în 479 î.Cr. Provenea dintr-o familie aristocratică scăpătată, ai cărei descendenți, ajunși la a șaptezeci și șasea generație, trăiesc și în prezent în aceeași regiune. Era un copil isteț și încă din vremea școlii i s-a conturat în minte ideea de a-și dedica viața transformării morale și culturale a societății printr-un sistem înnoitor de educație. În concepția lui, asta însemna să se pună accentul pe tot ce era mai de seamă în învățatura

chineză, întemeiată pe cele șase arte ale epocii: respectarea ritului, caligrafia, aritmetica, muzica, mânuirea arcului și conducerea carului. Discipolii au lăsat posterității aceste spuse ale sale: „La cincisprezece ani m-am așternut cu toată voința pe învățat. La treizeci, crezul meu era deja întemeiat. La patruzeci, de îndoieli m-am lepădat. La cincizeci, Darul Cerului am aflat. La șaiszeci de ani, ceea ce auzeam, de eram încunoștințat, înțelegeam. La șaptezeci, fără să încalc Regula, dorințele inimii mi le urmam.“

Așa cum ne dovedesc învățăturile din *Analecte*, transmise nouă de către discipoli, Confucius considera că educația este cheia care deschide toate porțile. Omul ar trebui să fie atât de cufundat în studiu, încât să uite până și de ghesul stomacului, atât de încântat de tot ce învață, încât să nu ia în seamă grijile de ordin practic, și atât de pasionat de obținerea de cunoștințe, încât să nu observe faptul că îmbătrânește. După el, educația este procesul prin care respiră și trăiește civilizația, dimpreună cu mințile și trupurile celor care au privilegiul să se bucure de ea.

În 458 î.Cr., preotul și scribul iudeu Ezra s-a întors la Ierusalim venind din Babilon. Ezra, care se născuse pe când Confucius sârise de șaiszeci de ani, era intelectualul reprezentativ al comunității exilaților iudei din Persia. A adus cu sine o variantă proaspăt transcrisă a Pentateuhului, adică primele cinci cărți ale Torei, Biblia ebraică, numită Vechiul Testament de către creștini. Cuvântul Tora a căpătat în timp înțelesul de „Lege“, dar la început, și cu siguranță pe vremea lui Ezra, Tora însemna „învățătură“, „călăuză“. Ezra s-a folosit de Tora ca temelie pe care să reazeze comunitatea iudaică din Tărâmul Făgăduit după strămutarea reprezentată de Ieșirea din Egipt. Tora a constituit cartea de învățătură a lui Ezra, și tot restul vieții sale a însemnat una dintre acele atât de rare ocazii din istorie în care educația e folosită ca

modalitate de reformă a întregii societăți sub aspect moral, politic, economic și social.

Când Ezra și-a început misiunea, Socrate avea doisprezece ani. Se născuse la Atena – pe atunci cetate-stat unde domnea democrația – în 470 î.Cr., la nouă ani după moartea lui Confucius. Dacă Ezra aparținea elitei conducătoare sacerdotale și era un descendent direct al lui Zadok, cunoscut în istoria iudeilor sub apelativul „Preotul“, ierarhul arhetip, iar Confucius era un aristocrat și magistrat care frecventa cercurile curții regale, Socrate făcea parte din clasa de mijloc. Tatăl său era cioplitor în piatră, iar mama, după spusele fiului, era moașă. Înzestrat fiind cu un intelect ascuțit, dar mai ales datorită felului în care și-l punea la lucru, Socrate a fost primul om din istorie care a depășit tiparele diferențelor de statut social, devenind cel dintâi om fără clasă socială. În pofida obârșiilor diferite, pe cei trei îi unea pasiunea pentru educație, căreia i-au dedicat întreaga viață. Pentru ei, educația însemna studiul aspectelor celor mai de preț ale societății în care trăia fiecare. Dar, dincolo de cunoștințe, procesul educației implica și dobândirea virtuții, altfel spus a priceperii de a duce o viață întru bine. Iar Socrate nutrea convingerea că educația, învățându-l pe om să respecte dezerderatele morale, reprezintă calea cea mai sigură spre fericire. Nu cunoaștem, înaintea lui, un alt vizionar care să fi cugetat atât de profund la ce anume îi face pe oameni fericiți și cum pot ei obține această binecuvântare.

Un asemenea om merită să fie cunoscut mai îndeaproape, iar de două milenii și jumătate încoace, în tot cuprinsul lumii, cei învățați și cei interesați de roadele minții au căutat să-l cunoască. La prima vedere, este simplu. Socrate constituie chintesența filozofului, cel aflat în căutarea înțelepciunii pentru a o transmite și altora. Dar pe măsură ce ne apropiem de esența omului, lucrurile se complică. Socrate n-a scris

nimic. Nici Confucius n-a făcut-o. Numai că, în vreme ce pe Confucius îl ascultau cu luare-aminte diverși erudiți, care mai apoi au întocmit împreună o transcriere fidelă a învățăturilor înțeleptului – într-un chip asemănător cu felul în care, în secolul XX, studenții lui Wittgenstein (un alt filozof care a scris puțin) s-au străduit să-și amintească și să pună pe hârtie fiecare cuvânt rostit de acesta în prezența lor –, Socrate a urmat o altă cale. I-au ținut tovărășie doi oameni cu totul deosebiți, care au căutat să-i immortalizeze spusele. Xenofon era un bărbat de neam bogat, proprietar de pământuri, un împătimit al călătoriilor și un militar de profesie care, datorită lui Socrate, pe care îl venera, a devenit și amator de filozofie. Îi plăcea să scrie și, după cum bine știu generații întregi de elevi de gimnaziu, se exprima într-o greacă clasică pură, admirabil adaptată orelor de școală. A scris *Anabasis*, cea mai bună carte despre o expediție militară ce ni s-a păstrat din vremea Antichității. A scris, de asemenea, cel mai complet manual de creșterea și îngrijirea cailor regăsit în librăria operelor clasice, precum și volumul ce-l însoțește pe acesta, despre foloasele cavaleriei. E și autorul unei cărți de *Convorbiri memorabile* avându-l ca protagonist pe Socrate, precum și al unei istorisiri cuvânt cu cuvânt a unei cine care îl are drept oaspete de seamă pe filozof. Toate acestea sunt, desigur, lucruri vrednice, dar trebuie precizat că Xenofon nu a pătruns niciodată profunzimea minții lui Socrate și din această pricină n-a reușit să-i redea forța nemaipomenită, acea neîntrecută împletire de ascuțime, subtilitate și umor. Dacă Xenofon ar fi fost singura noastră sursă, n-am fi ajuns niciodată să-l cinstim pe Socrate drept întemeietor al filozofiei ca demers științific.

Principala noastră sursă este Platon, discipol al lui Socrate care, cu o uluitoare iscusință de a gândi și de a scrie, a încercat să ducă mai departe îndeletnicirile acestuia. Platon a

fost un geniu, ceea ce nouă ne aduce o nețărmurită desfătare, dar și un imens nenoroc. Faptul că a fost instruit de Socrate constituie evenimentul central al vieții lui Platon, iar după moartea acestuia și-a dedicat o mare parte a timpului rămas consemnând spusele maestrului sub forma unei serii de dialoguri și discuții. Au supraviețuit peste douăzeci dintre acestea, alături de două documente însoțitoare: o expunere întocmai a apărării lui Socrate din cadrul procesului unde îi era pusă în joc viața și o relatare a celor petrecute în ultimele ore ale existenței sale, înainte de executarea sentinței. Aceste două documente, împreună cu cele mai timpurii dialoguri, sunt mărturii autentice despre omul Socrate, despre isprăvile epocalului vizionar.

Platon a fost nu doar un geniu, ci și un geniu de factură aparte. Avea ștaif academic. De fapt, a fost chiar primul academician din lume, pentru că după moartea lui Socrate a întemeiat, în cuprinsul unor grădini din afara zidurilor Atenei, un loc dedicat studiului – căruia noi astăzi i-am putea spune *centru de reflecție* –, numit de el Academia, de unde se trage și denumirea îndeletnicirii. Aceasta a fost cea mai timpurie formă de studiu universitar, iar cel mai strălucit absolvent, care a început să îl audieze pe Platon la vârsta de șaptesprezece ani, a fost Aristotel, al treilea stâlp al viguroasei triade de maștri pe care se sprijină întregul corp al filozofiei occidentale. La rândul lui, Aristotel a fondat o altă universitate, Lykeion-ul sau Liceul, care să fie la Atena tovarăș și rival al Academiei platonice, astfel că tiparul vieții academice, adversitatea competitivă, s-a văzut instituit înainte de finele secolului al IV-lea î.Cr.

Atunci când a scris documentele referitoare la sfârșitul lui Socrate și primele dialoguri, Platon era încă îndeajuns de candid, adică încă suficient de fascinat de gândirea și metoda lui Socrate, încât să le reproducă pe amândouă cu

acuratețe. Ele alcătuiesc o mărturie demnă de încredere a imensei și fundamentalei contribuții pe care a avut-o Socrate la stabilirea modului cel mai potrivit de folosire a gândirii în vederea dobândirii adevărului. Dar din momentul în care a început să-și joace nou asumatul rol de academician, din clipa în care și-a pus, metaforic vorbind, veșmintele magistrului, Platon a suferit o transformare. Măștii sale de prim academician i-a adăugat-o – sau poate i-a suprapus-o – pe cea de prim intelectual, prin aceasta înțelegând o persoană care pune mai mult preț pe idei decât pe oameni.

Ca intelectual, a început să-și formuleze propriile idei. Ca învățat de factură academică, le-a închegat rapid într-un sistem. Iar ca profesor, s-a folosit de Socrate ca să-și transmită și să-și mențină actual sistemul. În scrierile sale timpurii, Platon ne înfățișează un Socrate viu, cu trup și minte de sine stătătoare, un om în carne și oase. Dar pe măsură ce capătă contur ideile platonice, cerând să fie răspândite, bietul Socrate, a cărui moarte fizică Platon o deplânsese într-atât, a fost ucis a doua oară și prefăcut în om de lemn – în păpușa unui ventriloc, menită să dea glas nu filozofiei sale, ci concepției lui Platon. Structura intelectuală a lui Platon l-a făcut să considere că e mult mai important să-și difuzeze propriile idei decât să păstreze imaginea unui Socrate om, integrabil în context istoric. El a băgat de seamă că folosirea lui Socrate pe post de păpușă înzestrată cu grai era calea cea mai lesnicioasă de a-și transmite filozofia. Așa că actul prefacerii unui gânditor viu, cu miez istoric într-o marionetă vorbitoare lipsită de rațiune proprie – uciderea și cvasidiabolica luare în posesiune a unei minți celebre – a căpătat pentru Platon valențele virtuții. Aceasta este singura modalitate indulgentă de a caracteriza un asemenea gest, unul dintre cele mai mârșave din analele istoriei intelectuale.

Și astfel Platon, mânat neîndoielnic de cele mai bune intenții, a creat, precum doctorul Frankenstein, un filozof-monstru artificial. Grave prejudicii asupra felului în care noi, cei de azi, îl înțelegem pe Socrate sunt aduse de faptul că nu găsim în scrierile lui Platon o linie clară de demarcație între autenticul Socrate și Socrate-monstrul. Veacuri de-a rândul s-au purtat nenumărate discuții pe această temă, fără să se poată ajunge la un rezultat acceptat de toată lumea; așa că oricine scrie despre acest subiect trebuie să-și prezinte propriile concluzii, ceea ce m-am străduit să fac și eu în lucrarea de față.

Din fericire, avem la dispoziție și alte surse, independente de scrierile lui Platon și ale lui Xenofon, iar acolo găsim frânturi de informații despre Socrate. Un contemporan de-al său, dramaturgul Aristofan, autor de comedii și, pare-se, prieten cu el – dar oare poate fi vorba de prietenie în showbiz? –, a scris o piesă de o dușmănie feroce despre Socrate, intitulată *Norii*. Ni s-a păstrat și o relatare despre Socrate întocmită de Diogenes Laertios șapte veacuri mai târziu, dar având la bază surse care astăzi s-au pierdut. Există anecdote, descrieri sumare, citarea unor spuse și informații fragmentare în operele multor autori clasici sau medievali timpurii, începând cu Cicero și Seneca, continuând cu Plutarh și Lucian, până la Sfântul Augustin și Tertulian (dar și în scrierile multor altora), autori care au avut acces la biblioteci ce ulterior au fost complet distruse în prima parte a Evului Mediu.

Aceste crâmpoie ne ajută să completăm sau să corectăm materialul de bază furnizat de Platon și de Xenofon. Dar trebuie să ținem permanent seama de faptul că respectul pentru adevăr al scriitorilor clasici și, în chiar mai mare măsură, al celor postclasici era redus, că, pentru ei, inexactitatea relatării reprezenta ceva obișnuit până și atunci când se străduiau să fie onești, că le lipseau obiectivitatea, simțul

istoric, credibilitatea, ba chiar uneori dădeau impresia unei lipse a discernământului, iar cărțile erau neglijent scrise, copiate și păstrate. Înainte de apariția codexului sau a cărții propriu-zise, textul era scris pe suluri de pergament, lungi de aproximativ zece metri. Pe un astfel de sul încăpea, bunăoară, o carte de Tucidide, sau putea conține două de Homer. Dar lipsea uniformitatea scrierii, pentru că scribii nu scriau pentru cititori, ci pentru alți scribi (se vede treaba că aceștia au avut dintotdeauna, în orice parte a lumii, o bună organizare sindicală). Un număr cât de cât constant de litere pe fiecare rând nu constituia o preocupare la vremea aceea, și nici numărul rândurilor pe coloană. Nu existau punctuație, nici majuscule și nici despărțirea cuvintelor prin spații; o liniuță sub un rând, numită *paragraphos*, era singura modalitate de a indica schimbarea subiectului, o pauză sau, în cazul pieselor și al dialogurilor – aspect foarte important în ce privește textele lui Platon în care apare Socrate –, schimbarea vorbitorului, căruia, în mod supărător, i se dădea arareori numele. Toate acestea, precum și multe alte deprinderi ale lucrului de mântuială, au tot sporit numărul erorilor, inevitabile în cazul copierii de mână a textelor, și, având în vedere că transcrierile manuscriselor se întind pe cuprinsul multor secole, ba chiar milenii, este imposibil să ne cadă sub ochi vreun text nealterat. De la Renaștere încoace, sarcina de căpătâi a generațiilor de cărturari, până în zilele noastre, a fost cea de a oferi texte demne de încredere. Și totuși, nu avem nici pe departe garanția că ceea ce citim cu privire la spusele lui Socrate reprezintă realmente transcrierea făcută de Platon acum 2 450 de ani. La asta mai trebuie adăugat faptul că unele manuscrise s-au pierdut, fie integral, fie parțial. Până la Socrate, nici unul dintre cei care s-au întrecut în speculații cu privire la cosmos și la locuitorii lui n-a avut

norocul să îi supraviețuiască roadele cercetărilor. Operele așa-numiților filozofi presocratici sunt literalmente fragmentare.

Cu toate acestea, Socrate ne este cunoscut, ca om și gânditor, în autenticitatea și firescul făpturii sale într-atât de captivante. Hai să-l întâlnim!